

**bachelor Management van de Leefomgeving
HAS Hogeschool**

***Verslag van de beperkte opleidingsbeoordeling
op 1 en 7 februari 2018***

 Dit document laat zich het beste dubbelzijdig afdrucken.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	4
Samenvatting	5
Colofon	7
Inleiding	8
1. Beoogde leerresultaten	10
2. Onderwijsleeromgeving	12
3. Toetsing.....	16
4. Gerealiseerde leerresultaten	18
Bijlagen	21
Bijlage 1 Visitatiepanel	22
Bijlage 2 Programma visitatie	23
Bijlage 3a Overzicht programma	25
Bijlage 3b Overzicht modules	26
Bijlage 4 Bestudeerde documenten.....	28

Samenvatting

Op 1 en 7 februari 2018 is de Bachelor opleiding Management van de leefomgeving van HAS Hogeschool gevisiteerd door een panel van AeQui. Het totaaloordeel van het panel is voldoende.

Beoogde leerresultaten

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de beoogde leerresultaten als **voldoende**. De opleiding hanteert een landelijk, actueel opleidingsprofiel op bachelor-niveau en heeft een herkenbare *couleur locale* aangebracht voor de eigen ML-opleiding met de extra HAS-competentie op het gebied van professionele ontwikkeling en met de drie HAS-specifieke ML-specialisaties.

De opleiding stemt regelmatig af met het werkveld. Ook voor de landelijke eindkwalificaties is dat gebeurd.

Onderwijsleeromgeving

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de onderwijsleeromgeving als **voldoende**. De opleiding biedt een samenhangend, evenwichtig en actueel programma aan. Het programma biedt veel keuzemogelijkheden, bereidt studenten hier goed op voor en zorgt ervoor dat ze niet alleen specialist worden, maar ook goed in staat zijn interprofessioneel samen te werken. De beroepsopdrachten garanderen mede de beroepsrelevantie van het afstudeertraject. Het HAS-brede onderwijsbeleid WDOIT is adequaat vertaald naar de opleiding. De opleiding heeft succesvolle maatregelen getroffen om de uitval terug te dringen. De studiefaciliteiten zijn uitstekend. Docenten zijn gedreven en betrokken en allemaal BKE-gecertificeerd. Ze hebben aantoonbare affiniteit met het werkveld.

Toetsing

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de toetsing als **voldoende**. Er zijn de afgelopen jaren veel verbeteringen gerealiseerd op het gebied van toetsing. De toetsen zijn goed, met duidelijke vragen en duidelijke antwoordmodellen. Er wordt gevarieerd getoetst, de opleiding werkt op de belangrijke toetsmomenten met het vier-ogenprincipe, voor

studenten is helder waar zij op getoetst worden en het toetsstelsel stimuleert op verschillende manieren hun leerproces. Tevens worden toetsen geëvalueerd en worden met de uitkomsten van de evaluaties verbetertrajecten in gang gezet.

Het panel is onder de indruk van de energie die gestoken is in de scholing van het team. Alle docenten zijn BKE-gecertificeerd en twee van hen zitten in een SKE-scholingstraject. Het panel juicht het daarbij toe dat er binnen de HAS plannen zijn om een of meerdere toetscommissies op te richten. Met het oprichten van een dergelijke commissie is er voor de examencommissie meer ruimte voor haar rol op meta-niveau.

Gerealiseerde leerresultaten

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de gerealiseerde eindkwalificaties als **voldoende**. De eindwerken zijn van voldoende niveau, en de beoordelingen ervan zijn goed toegelicht. Ze zijn sterk praktisch georiënteerd en daarmee waardevol voor het werkveld. De opleiding sluit in zijn geheel goed aan bij het werkveld, volgens zowel alumni als werkveld. Alumni vinden dan ook snel een baan.

Aanbevelingen

Het panel geeft in overweging om een werkveldcommissie op te richten die kan adviseren op meer strategisch niveau. Dit in aanvulling op de frequente uitwisseling die de opleiding met het werkveld heeft. Ook adviseert het panel om de HAS-brede onderwijsvisie WDOIT nadrukkelijker op te nemen in het opleidingsprofiel. Dit zal, volgens het panel, de eegheid van de opleiding verduidelijken.

Om de onderwijsleeromgeving verder te verbeteren adviseert het panel om de kenniskringen, verbonden aan de lectoraten, breder in te zetten in het onderwijs. Ook vindt het panel het zinvol als studenten meer wetenschappelijke artikelen lezen en bespreken. Tot slot raadt het panel aan te streven naar een hoger aantal master-opgeleide docenten, ook al is zij

het eens met de opleiding dat dit niet te koste mag gaan van praktijkkennis van de docenten in het vakgebied.

Ten aanzien van de eindwerken adviseert het panel om hierin nog wat meer aandacht te besteden aan

de kwaliteit van de methodologie en het gebruik van literatuur. Ook zou het de kwaliteit van de eindwerken ten goede komen als het advies duidelijk gescheiden zou zijn van andere rapportonderdelen.

Alle standaarden van het NVAO beoordelingskader 2016 zijn positief beoordeeld (voldoende) en op die grond geeft het visitatiepanel een positief advies inzake accreditatie van de bacheloropleiding Management van de Leefomgeving van HAS Hogeschool.

Namens het visitatiepanel,

Utrecht, april 2018

drs. R.R. (Raoul) van Aalst
Voorzitter

drs. B.E. (Barbara) Roemers
Secretaris

Colofon

Instelling en opleiding

Instelling	HAS hogeschool
Adres	Onderwijsboulevard 221, 5223 DE, Den Bosch
Opleiding:	Hbo-bachelor Management van de Leefomgeving
Locatie:	Den Bosch
Variant:	Voltijd
Croho-nummer:	34859

Visitatiepanel

Het visitatiepanel bestond uit:

drs. R.R. (Raoul) van Aalst, voorzitter
ir. H.A. (Harry) Boeschoten, werkveld- en domeindeskundige
dr. ir. T.J.N.M. (Theo) de Bruijn, werkveld- en domeindeskundige
prof. dr. ir. A. (Adri) van den Brink, werkveld- en domeindeskundige
J.M. (Joost) van der Maat BSc, studentlid
drs. B.E. (Barbara) Roemers, secretaris

Het panel is vooraf voorgelegd aan de NVAO; de NVAO heeft ingestemd met de samenstelling.

De visitatie is uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van
AeQui VBI
Vlindersingel 220
3544 VM Utrecht
(030) 87 820 87
www.AeQui.nl

Inleiding

HAS hogeschool is een zelfstandige hogeschool met vestigingen in Den Bosch en Venlo. De HAS biedt hbo-opleidingen aan op het gebied van Agro, Food en Leefomgeving. De missie van de HAS is om *het* opleidingscentrum in Zuid-Nederland te zijn en te blijven voor de sectoren voeding, land- en tuinbouw, ruimte en groen, natuur en milieu en agribusiness. De HAS kenmerkt zich daarbij door een sterk marktgerichte en ondernemende focus. De commerciële afdeling binnen de HAS, HAS Kennistransfer en Bedrijfsopleidingen, speelt daarin een belangrijke rol.

De instelling

Na de tweede wereldoorlog werd in Roermond de Zuivelschool opgericht. Later fuseerde deze school met de landbouwschool in Den Bosch. Dat was het begin van de HAS. HAS hogeschool is een zelfstandige hogeschool. Naast de vestiging in Den Bosch is er sinds enkele jaren ook een vestiging in Venlo. In Venlo treft men de kleinschaligheid en de korte lijnen aan zoals die tien jaar geleden kenmerkend waren voor de inmiddels sterk gegroeide HAS Den Bosch. Niettemin kan binnen het complete spectrum van hogescholen in Nederland HAS Den Bosch een kleinschalige opleider genoemd worden.

In Den Bosch kunnen studenten terecht voor Bedrijfskunde en Agrifood Business, Dier- en Veehouderij, Food Innovation, Geo media & Design, Horticulture & Business Management, International Food & Agribusiness, Management van de Leefomgeving, Milieukunde, Toegepaste Biologie, Tuinbouw en Akkerbouw en Voedingsmiddelentechnologie. In Venlo worden de opleidingen Bedrijfskunde en Agrifood Business, Business Management in Agriculture and Food, Food Innovation en Toegepaste Biologie aangeboden.

De missie van de HAS is om *het* opleidingscentrum in Zuid-Nederland te zijn en te blijven voor de sectoren voeding, land- en tuinbouw, ruimte en groen, natuur en milieu en agribusiness. De HAS kenmerkt zich daarbij door een sterk marktgerichte en ondernemende oriëntatie. Het principe "*inside out* en *outside in*" staat hoog in het vaandel bij de HAS; studenten worden zo snel en zo veel mogelijk naar buiten gebracht en werkgevers worden zo vroeg en zo ver mogelijk naar binnen gehaald. De commerciële afdeling binnen de HAS, HAS Kennistransfer en Bedrijfsopleidingen (waar zowel HAS-docenten als gastdocenten uit het bedrijfsleven werken), speelt daarin een belangrijke rol. HAS Kennistransfer vormt bijvoorbeeld een belangrijke verbindende schakel tussen afstuderende studenten en de arbeidsmarkt door het werven van beroepsopdrachten en het

begeleiden van de afstuderende studenten bij de uitvoering van die opdrachten.

HAS-breed onderwijsbeleid is verwoord in "WDOIT". De letters in deze afkorting staan voor Waardengerictheid (ethische dilemma's, maatschappelijke onderwerpen), Duurzaamheid (energie, milieu, grondstoffen, hulpbronnen, productiemethodes), Ondernemendheid (proactiviteit, ondernemerschap), Internationale focus (buitenlandervaring en internationaal georiënteerde minoren) en Talentgerichtheid (bewuste keuzes, zelfsturend vermogen, individuele leerweg). Alle HAS-opleidingen geven invulling aan dit beleid op een manier die past bij de opleiding.

De opleiding

De opleiding Management van de Leefomgeving leidt studenten op tot professionals die in staat zijn een constructieve bijdrage te leveren aan de functionaliteit en de duurzaamheid van een groene leefomgeving. Zij hebben daarbij geleerd afwegingen te maken tussen fysisch-ecologische, sociaal-maatschappelijke en economische belangen.

Alumni komen terecht bij overheden, waterschappen, adviesbureaus, ingenieursbureaus, recreatieschappen, etc. De rollen en functies die zij daar vervullen zijn zeer divers: beleidsmedewerker, onderzoeker, gebiedscoördinator, projectmanager, (communicatie)adviseur, procesbegeleider, etc.

De opleiding, een vierjarige bacheloropleiding van 240 EC, is in 2000 gestart onder de naam Plattelandsvernieuwing. Inmiddels draagt de opleiding de naam Management van de Leefomgeving (vanaf nu ML) en kan de student kiezen uit drie specialisaties, te weten *Landscape Planning and Development*, *Landscape Design* en *Landscape Engineering*.

Zusteropleidingen worden aangeboden door Hogeschool Van Hall Larenstein (in Leeuwarden en Velp) en Hogeschool Inholland (Delft). (Bij Hogeschool Aeres (Almere) wordt de opleiding uitgefaseerd.) Alle drie de hogescholen nemen deel aan het lande-

lijk opleidingsoverleg waar onder andere het landelijk opleidingsprofiel (april 2017) tot stand is gekomen. In dit opleidingsprofiel staat een duurzame leefomgeving centraal. Binnen de duurzame leefomgeving, die beïnvloed wordt door economische, ruimtelijke, sociale, ecologische en fysiologische factoren, beweegt de ML-alumnus zich innovatief/creatief, communicatief, omgevingsbewust, ondernemend, onderzoekend en analytisch. Om dat doel te bereiken, zijn tien landelijke kerncompetenties voor de ML-alumnus geformuleerd.

Vorige visitatie

Naar aanleiding van de vorige visitatie heeft de opleiding verschillende maatregelen getroffen.

Bij het samenstellen van het nieuwe opleidingsprofiel een zeer brede vertegenwoordiging van het werkveld geconsulteerd: twintig organisaties zijn geraadpleegd en uit deze organisaties zijn verschillende soorten functionarissen (van adviseurs en beleidsmedewerkers tot managers en directeurs) gehoord. Voorts is veel energie gestoken in het explicieter maken van de profielkenmerken van de ML-opleiding en van de drie specialisaties. Daarmee is de profilering ten opzichte van de twee zusteropleidingen nu duidelijker.

Verder maakt de opleiding nu meer gebruik van aanwezige expertise in het werkveld (*visiting critics*), vooral bij gastcolleges, excursies, projecten, stages en beroepsopdrachten. Ook binnen het docententeam is de kennis van het actuele werkveld verbeterd. En ten derde is de literatuurlijst uitgebreid met titels die studenten helpen een breder beeld van de actuele context van het werkveld te krijgen.

Een ingrijpende wijziging die de opleiding heeft doorgevoerd is de invoering van het gemeenschappelijke eerste jaar. Het doel hiervan is tweeledig: allereerst studenten beter voorbereiden op de keuze die zij moeten maken tussen de drie specialisaties en ten tweede interprofessioneel leren en samenwerken stimuleren.

Tot slot heeft de opleiding geïnvesteerd in een verbetering van de opleidingsspecifieke studiefaciliteiten. Studenten beschikken nu over ontwerpateliers en een GEO-lab. Deze zijn voorzien van aparte ruim-

tes waar studenten altijd terecht kunnen om zelfstandig te werken.

De visitatie

HAS hogeschool heeft aan AeQui VBI opdracht gegeven onderhavige visitatie uit te voeren. Hiertoe heeft AeQui een onafhankelijk en ter zake kundig panel samengesteld. Met vertegenwoordigers van de opleiding heeft een voorbereidend gesprek plaatsgevonden. In dat gesprek is het programma en de invulling van de gesprekken en gesprekspartners vastgesteld.

De hogeschool heeft voorafgaand aan het visitatiebezoek een aankondiging verspreid voor het geplande open spreekuur. Er is geen gebruik gemaakt van deze mogelijkheid.

Het visitatiepanel heeft een keuze gemaakt uit eindwerken die de laatste twee jaar door studenten zijn geproduceerd en heeft deze beoordeeld. De resultaten van die beoordeling zijn input geweest voor de gesprekken met de opleiding.

Het panel heeft zich rekenschap gegeven van en zich verdiept in het cluster van aanverwante opleidingen dan wel zusteropleidingen waar de ML-opleiding deel van uitmaakt. Dit is met het voltallige panel gedaan, tijdens het voorbereidend overleg, en afsluitend bij de oordeelsvorming. De hiertoe benodigde kennis was aanwezig in (een deel van) het panel.

Het panel heeft de beoordeling in onafhankelijkheid uitgevoerd volgens het vastgestelde programma (zie bijlage 2). Aan het einde van de visitatie is de opleiding in kennis gesteld van de bevindingen en conclusies van het panel. Het panel heeft een ontwikkelgesprek gevoerd met de opleiding.

Deze rapportage van de visitatie die in februari 2018 plaatsvond, is in april 2018 in concept toegestuurd aan de opleiding. De reacties van de opleiding zijn meegenomen in deze definitieve rapportage.

1. Beoogde leerresultaten

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de beoogde leerresultaten als **voldoende**. De opleiding hanteert een landelijk, actueel opleidingsprofiel op bachelor-niveau en heeft een herkenbare *couleur locale* aangebracht voor de eigen ML-opleiding met de extra HAS-competentie op het gebied van professionele ontwikkeling en met de drie HAS-specifieke ML-specialisaties.

De opleiding stemt regelmatig af met het werkveld. Ook voor de landelijke eindkwalificaties is dat gebeurd. Wel geeft het panel in overweging om een werkveldcommissie op te richten die kan adviseren op meer strategisch niveau. Ook adviseert het panel om het HAS-brede onderwijsbeleid WDOIT nadrukkelijker op te nemen in het profiel. Dit zou de eigenheid van de opleiding verduidelijken, zo meent het panel.

Bevindingen

Beroepsprofiel

De opleiding Management van de Leefomgeving leidt studenten op tot professionals die in staat zijn een constructieve bijdrage te leveren aan de functionaliteit en de duurzaamheid van een groene leefomgeving. Zij hebben daarbij geleerd afwegingen te maken tussen fysisch-ecologische, sociaal-maatschappelijke en economische belangen.

Alumni komen terecht bij overheden, waterschappen, adviesbureaus, ingenieursbureaus, recreatieschappen etc. De rollen en functies die zij daar vervullen zijn zeer divers: beleidsmedewerker, onderzoeker, gebiedscoördinator, projectmanager, (communicatie)adviseur, procesbegeleider etc.

Voor de ML-opleiding is een landelijk profiel opgesteld. HAS hogeschool, Hogeschool Van Hall Larenstein en Hogeschool Inholland hebben dit profiel gezamenlijk in het landelijk overleg tot stand gebracht. In het profiel staat een duurzame leefomgeving centraal. Binnen de duurzame leefomgeving, die beïnvloed wordt door economische, ruimtelijke, sociale, ecologische en fysiologische factoren, beweegt de ML-alumnus zich innovatief/creatief, communicatief, omgevingsbewust, ondernemend, onderzoekend en analytisch. Om dat doel te bereiken, zijn tien landelijke kerncompetenties voor de ML-alumnus geformuleerd: 1) projectmatig/procesmatig werken in een multidisciplinaire omgeving, 2) innovatief, creatief, coöperatief en toekomstgericht werken, 3) communiceren met doelgroepen in woord en beeld, 4) innovatieve processen opzetten en begeleiden, 5) maatschappelijk verantwoord ondernemen, 6) analyses maken van de fysieke en ecologische situatie van een gebied, 7) sociaal-economische analyses maken, 8) schets/ontwerp voor herinrichting, gebruik en be-

heer maken, 9) beleidsadviezen opstellen, beleid omzetten in concrete activiteiten en 10) gebiedsplan/-visie maken. De HAS heeft daar nog een elfde competentie aan toegevoegd: de HAS-alumnus is in staat te werken aan de eigen persoonlijke en professionele houding.

Bij de HAS heeft de student de keuze uit drie specialisaties, te weten *Landscape Planning and Development* (fase 1, de verkenningsfase, waarbij projecten en processen gefaciliteerd worden), *Landscape Design* (fase 2, de fase van de planstudie, gericht op ontwerp en inrichting) en *Landscape Engineering* (fase 3, de fase van realisatie en beheer, gericht op voorbereiden en begeleiden van de uitvoering en de beheersfase). Hiermee onderscheidt de ML-opleiding van de HAS zich van de zusteropleidingen; ML HAS heeft gekozen voor specialisaties gebaseerd op de fase waarin het ML-project verkeert.

Afstemming met beroepenveld

De opleiding heeft over het huidige opleidingsprofiel uitgebreid afstemming gehad met het werkveld: twintig organisaties zijn geraadpleegd en uit deze organisaties zijn verschillende soorten functionarissen (van adviseurs en beleidsmedewerkers tot managers en directeurs) gehoord. Daarnaast is de HAS aangesloten bij diverse streeknetwerken. De opleiding onderhoudt verder op diverse niveaus contact met het werkveld door middel van excursies, gastcolleges en masterclasses en door opdrachten voor échte projecten bij échte werkgevers, waaronder stages en beroepsopdrachten. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor de afdeling HAS Kennistransfer en Bedrijfsopleidingen. Een van de taken van deze afdeling is het werven van betaalde opdrachten bij bedrijven die kunnen fungeren als afstudeeropdrachten. Hiermee garandeert de oplei-

ding het arbeidsmarktrelevante karakter van iedere afstudeeropdracht.

Actueel

Het landelijke opleidingsprofiel dateert van april 2017 en is voorgelegd aan een brede werkveldvertegenwoordiging voor input op de actuele beroepseisen (zie vorige paragraaf).

De opleiding verzekert zichzelf bovendien van aansluiting op de actuele eisen van het beroepenveld door de hechte relatie die de opleiding met het werkveld onderhoudt. Het beleid ten aanzien van afstudeeropdrachten is daarbij het meest in het oog springend; afstudeeropdrachten zijn altijd betaalde opdrachten van echte werkgevers. Dit garandeert het actuele nut van de uitvoering van de opdracht voor het betalende bedrijf. De opleiding heeft een procedure waardoor voor studenten in een dergelijke opdracht een leeromgeving gewaarborgd blijft.

Bachelor-niveau

In het profiel van 2017 zijn de tien kerncompetenties van de ML-alumnus transparant gekoppeld aan de Dublin-descriptoren en aan de hbo-competenties. Studenten studeren af als *Bachelor of Applied Science*.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de opleiding een duidelijk beroepsgericht profiel hanteert dat op bachelor-niveau is. Tevens heeft de HAS daarbinnen een *couleur locale* aangebracht waarmee helder is op welke punten de ML-opleiding aan de HAS zich onderscheidt van zusteropleidingen. De specialisaties zijn ingedeeld op basis van projectfase: fase 1 (verken-

ning), fase 2 (planstudie) en fase 3 (realisatie en beheer). Daarbij is het eerste jaar van de opleiding voor alle studenten gelijk. Een strategische keuze die door studenten gewaardeerd wordt, zo bleek op de visitatie. Ze kunnen zich daardoor beter oriënteren op de verschillende specialisaties en bewuster kiezen.

Voorts is het panel enthousiast over de zeer nauwe (en voor de HAS zo kenmerkende) band die de opleiding onderhoudt met het werkveld. Het panel waardeert ook dat specifiek voor de nieuwe set eindkwalificaties advies is ingewonnen bij een brede vertegenwoordiging van het werkveld en dat deze werkveldvertegenwoordigers het profiel gevalideerd hebben.

Het panel vraagt zich daarbij af waarom de opleiding er niet voor gekozen heeft om op strategisch niveau met een vast team van werkveldvertegenwoordigers (een werkveldcommissie) te werken. De contacten die er nu zijn tussen de opleiding en het werkveld, hebben in de eerste plaats betrekking op uitvoering van concrete, actuele projecten, stages en afstudeeropdrachten. Dit heeft volgens het panel het risico in zich dat de contacten vooral operationeel, en minder strategisch van oriëntatie zijn.

Verder merkt het panel op dat het HAS-brede onderwijsbeleid zoals dat verwoord is in WDOIT, sterker gepositioneerd zou kunnen worden in het profiel. Dat maakt de meerwaarde die het concept biedt in het onderwijs ook zichtbaar naar buiten.

Alles overwegende beoordeelt het panel deze standaard als **voldoende**.

2. Onderwijsleeromgeving

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de onderwijsleeromgeving als **voldoende**. De opleiding biedt een samenhangend, evenwichtig en actueel programma aan. Het programma biedt veel keuzemogelijkheden, bereidt studenten hier goed op voor en zorgt ervoor dat ze niet alleen specialist worden, maar ook goed in staat zijn interprofessioneel samen te werken. De beroepsopdrachten garanderen mede de beroepsrelevantie van het afstudeertraject. Het HAS-brede onderwijsbeleid WDOIT is adequaat vertaald naar de opleiding. De opleiding heeft succesvolle maatregelen getroffen om de uitval terug te dringen. De studiefaciliteiten zijn uitstekend. Docenten zijn gedreven en betrokken en allemaal BKE- gecertificeerd. Ze hebben aantoonbare affiniteit met het werkveld.

Om de onderwijsleeromgeving verder te verbeteren adviseert het panel om de kenniskringen, verbonden aan de lectoraten, breder in te zetten in het onderwijs. Ook vindt het panel het zinvol als studenten meer wetenschappelijke artikelen lezen en bespreken. Tot slot raadt het panel aan te streven naar een hoger aantal master-opgeleide docenten, ook al is zij het eens met de opleiding dat dit niet te koste mag gaan van praktijkkennis van de docenten in het vakgebied.

Bevindingen

Programma dekt de eindkwalificaties

De opleiding is ingedeeld in vier studie jaren: jaar 1 is het basisjaar, waarin oriëntatie en selectie plaatsvindt. Het onderwijs is opgedeeld in kleine, behapbare modules die het complete vakgebied bestrijken, zodat de student daarna een weloverwogen keus kan maken. Jaar 2 is het specialisatiejaar, waarin toepassing en verdieping plaatsvindt. Algemene kennis uit jaar 1 wordt verdiept en er wordt nieuwe stof en verdieping aangeboden in de gekozen specialisatie. Studenten passen nu veel toe in onderzoeken en projecten en doen dat veel in gemengde groepen, om interprofessioneel leren tussen de verschillende specialisaties te bevorderen. Jaar 3 is het verbredingsjaar, waarin de individuele ontwikkeling van de student meer centraal komt te staan; de student maakt zelf een indeling, kiest stages in binnen- en buitenland, en minoren binnen en buiten de HAS. Jaar 4 is het verdiepende, specialistische afstudeerjaar. De student voert een individueel onderzoek en een groepsproject uit, behorend bij de specialisatie. De student rondt zijn studie af met een beroepsopdracht voor een externe, betalende opdrachtgever. De koppeling tussen de competenties en de toetsing is beschreven in het toetsprogramma van de opleiding, dat een opleidingsspecifieke bijlage is bij het HAS-brede toetsplan (zie standaard 3). In deze matrix zijn de curriculumonderdelen opgenomen op chronologische volgorde, waardoor inzichtelijk is wanneer welke competentie aan bod komt in het curriculum.

Actueel

Het huidige curriculum is ingevoerd in 2016. (Op dit moment kent dit curriculum dus eerste- en tweedejaars studenten.) Het curriculum is inhoudelijk een actualisatie van het vorige curriculum en een uitbreiding van keuzemogelijkheden, maar de belangrijkste winst is de invoering van het gezamenlijke eerste jaar. Studenten kunnen zich nu beter voorbereiden op hun specialisatiekeuze en zich daarmee tevens beter voorbereiden op hun toekomst in de arbeidsmarkt. Ook het tweede jaar, dat sterk gericht is op interprofessioneel leren en samenwerken, is ingegeven door het streven naar een betere aansluiting op de hedendaagse arbeidsmarkt. Tot slot garanderen de vierdejaars beroepsopdrachten, die altijd aangereikt worden door betalende opdrachtgevers, het actuele nut van de uitvoering van de opdracht voor het betalende bedrijf.

Didactisch concept

HAS-breed onderwijsbeleid is verwoord in "WDOIT". Daarnaast is de HAS bezig met het ontwikkelen van een nieuw didactisch concept waarbij de nadruk zal liggen op flexibel, adaptief en vraaggestuurd onderwijs.

De ML-opleiding heeft het HAS-brede WDOIT-concept in het opleidingsprogramma vertaald met een focus op een duurzame leefomgeving, waarbij studenten leren omgaan met dilemma's die veroorzaakt worden door het permanente spanningsveld tussen fysisch-ecologische, sociaal-maatschappelijke en economische belangen. Ze leren daarbij boven-

dien proactief en ondernemend op te treden in het contact met het werkveld, doen verplicht internationale ervaring op en krijgen in jaar 3 en 4 volop de ruimte om hun individuele talenten te ontwikkelen. Tot slot hecht de opleiding veel waarde aan het creëren van een veilig en “inclusief” leerklimaat voor studenten. Goed bereikbare docenten die geen drempels opwerpen maar zo veel mogelijk faciliteren en ondersteunen, spelen daarin een hoofdrol.

Samenhang

Studenten worden via een coherent programma opgeleid tot managers van de leefomgeving; het curriculum laat een duidelijke opbouw zien van oriëntatie op de volle breedte van het werkveld (jaar 1) via meer verdieping en specialistische kennis en vaardigheden (jaar 2) en individuele ontwikkeling met minoren en stages (jaar 3) naar afstuderen als beginnend beroepsbeoefenaar binnen de gekozen specialisatie (jaar 4). Wat in jaar 1 tot en met 3 geleerd is, komt in jaar 4 samen en komt tot uitdrukking in de projectspecialisatie, de onderzoeksspecialisatie en de beroepsopdracht.

Naast de opbouw van breed naar specialistischer, is er sprake van een opbouw in niveau: in jaar 1 wordt de student propedeusebekwaam, in jaar 2 en 3 stagebekwaam en in jaar 4 beroepsbekwaam. In aansluiting op deze niveauontwikkeling functioneert de student steeds autonomer en gaat het aantal contacturen in de loop der jaren omlaag. Studenten beginnen met 20 contacturen per week en eindigen met 9 contacturen per week.

Studeerbaarheid

Ongeveer 30% van de studenten (20 van de 65) valt uit in het eerste jaar. ML is een zware opleiding. Wel is er vooruitgang geboekt, want voorheen lag het uitvalpercentage tussen de 45 en de 50%.

De opleiding heeft een aantal maatregelen getroffen “voor de slagboom” in het kader van studeerbaarheid: allereerst zijn er de open dagen en een proefstudeerdag. Verder zijn er twee schakelprogramma’s voor instromende studenten. En ten derde werkt de opleiding met een verplichte studiekeuzecheck: iedere student moet een motivatiebrief insturen voor de specialisatie van zijn keuze. Bij twijfel wordt de student uitgenodigd voor een *intake* gesprek.

Ook gedurende het programma spant de opleiding zich nadrukkelijk in. Als studenten eenmaal begonnen zijn, komen ze terecht in een kleinschalige onderwijsgemeenschap, waarin docenten en een coach

hen te allen tijde met raad en daad terzijde staan. Studenten bevestigen dit beeld met concrete voorbeelden. In algemene zin geven de studenten aan dat de studielast niet te zwaar is, maar wel sterk varieert van student tot student.

Studiebegeleiding

De opleiding voorziet in een vaste coach voor iedere student. Deze coach heeft volgens de opleiding een belangrijke rol bij de persoonlijke ontwikkeling van de student en bij de professionele keuzes die de student maakt. Uit de gesprekken die op de visitatiedag gevoerd werden, kwam naar voren dat de coach vooral een belangrijke rol heeft bij studenten die tegen problemen aanlopen. Als de studie goed verloopt, heeft het gesprek met de coach (viermaal per jaar) minder impact, zo geven studenten aan.

Naast de coach is er een studieadviseur aan de opleiding verbonden. Deze adviseert vooral bij bijzondere persoonlijke omstandigheden.

Tot slot is er voor studenten met een functiebeperking het HAS-brede programma Studie+ met specifieke informatie, bijzondere studiefaciliteiten en persoonlijke begeleiding van speciaal hiertoe opgeleide medewerkers.

Instroom

De opleiding is toegankelijk voor degenen die als vooropleiding mbo4, havo of vwo hebben. De opleiding voldoet daarmee aan de wettelijke eisen voor toelaatbaarheid.

Om reële verwachtingen te creëren, biedt de opleiding geïnteresseerde kandidaten aan om eerst te komen proefstuderen. Daarnaast biedt de opleiding twee schakelprogramma’s aan: een programma voor instromers vanuit het mbo (het HAS *Young Professionals Traject*) en een programma voor instromers vanuit havo/vwo (om deficiënties in vakkenpakketten weg te werken).

Internationalisering en doorstroom

De ML-opleiding is actief in allerlei internationale netwerken en samenwerkingsverbanden: de opleiding is aangesloten bij de *Dutch School of Landscape Architecture* die internationale studenten toegang biedt tot hoger onderwijs in Nederland. Ook is de opleiding aangesloten bij de *European Council of Landscape Architecture Schools*. In het kader van het Erasmus+programma vinden jaarlijks uitwisselingen van studenten plaats met de *HAMK University* van Finland en met Hogeschool Gent. En de opleiding is

aangesloten bij het project *Educational and Regional Development and Innovations*, waar naast de HAS ook hogescholen en universiteiten uit Finland, Slowakije, Tsjechië en Hongarije bij zijn aangesloten.

De opleiding heeft de ambitie om de samenwerking met deze partners te intensiveren, onder andere om met de eindkwalificaties beter aan te sluiten op het internationale werkveld.

In het nieuwe curriculum is internationalisering ook vorm gegeven door in ieder blok een internationaal aspect opgenomen, bijvoorbeeld in de vorm van (Engelstalige) artikelen.

Van de studenten heeft ongeveer 20% de wens om door te studeren aan een universiteit in binnen- of buitenland.

Tijdens de buitenlandstage moet een rapport in het Engels geschreven worden. Het onderwijs dat daaraan vooraf gaat, is beperkt. Studenten geven aan dat het onderwijs in het Engels beter zou kunnen. Het thema wordt herkend door het opleidingsmanagement, dat op dit moment echter geen ruimte in het programma ziet om hier verandering in aan te brengen.

Docententeam

Het totale docentencorps bestaat uit 19 docenten: Van de 19 docenten hebben er zeven een mastertitel. Daarmee is 37% master-opgeleid. Alle docenten zijn BKE-gecertificeerd en twee van hen volgen momenteel de SKE-training.

Door de groei van het aantal studenten heeft de opleiding de afgelopen jaren tien nieuwe docenten kunnen aannemen. Daarbij is vooral gelet op kennis van de beroepspraktijk en op nevenactiviteiten.

De docenten zijn zeer gedreven en betrokken. Studenten noemen de persoonlijke aandacht een belangrijk pluspunt. Voor sommige studenten was de sfeer en de persoonlijke benadering zelfs de belangrijkste reden om voor ML aan de HAS te kiezen.

Faciliteiten en informatievoorziening

De opleiding beschikt in ruime mate over opleidings-specifieke voorzieningen, waaronder tuinen en kassen (3 hectare) met 700 soorten planten, struiken, bomen en gewassen, een bodem- en scheikundelab, een biologielaab en een techniekhal. Ook is er een ruimte ("GEO-lab") waar studenten de beschikking hebben over een *touch table* en waar ze kunnen werken met technische tekenprogramma's, grafische ontwerpprogramma's en beeldbewerkingsprogramma's (AutoCad, ArcGIS, Illustrator, Photoshop en

Indesign). In het Creationlab hebben ze de beschikking over een 3d-printer en hier kunnen ze zelfstandig werken aan bijvoorbeeld hun maquettes.

De meeste informatie wordt via intranet beschikbaar gesteld. Module-informatie is op Blackboard te vinden en studenten hebben inzage in hun studievoortgang via Alluris. Publicatie van studieroosters vindt volgens studenten vaak laat plaats.

Overwegingen

De opleiding biedt studenten volgens het panel een samenhangend en evenwichtig programma aan, met een goede opbouw in moeilijkheidsgraad. Studenten kunnen zich daarmee goed voorbereiden op een baan als manager van de leefomgeving. De opleiding biedt veel keuzemogelijkheden, bereidt studenten goed voor op het maken van een keuze die bij hen past (het gezamenlijke eerste jaar is een waardevolle verbetering) en zorgt ervoor dat studenten interprofessioneel leren en samenwerken.

Het curriculum is actueel en sluit goed aan op de huidige arbeidsmarkt. Dit wordt in belangrijke mate ondersteund door de beroepsopdrachten.

Het panel heeft vast kunnen stellen dat de opleiding nadrukkelijk invulling geeft aan het HAS-brede didactische concept WDOIT. Er is een passende vertaling op opleidingsniveau van gemaakt.

Voorts is de opleiding terecht trots op de bijzonder betrokken docenten die inmiddels allemaal BKE-gecertificeerd zijn. De docenten creëren een veilige en inclusieve leeromgeving die zeer gewaardeerd wordt door studenten.

Ook over de maatregelen om het uitvalpercentage te verlagen is het panel positief. De maatregelen zijn breed ingestoken: ze zijn zowel gericht op aanbod van schakelprogramma's en betere voorlichting vooraf, als op meer maatwerk tijdens de opleiding. Het uitvalpercentage is al teruggelopen, en het panel heeft er bovendien vertrouwen in dat de maatregelen in de toekomst nog meer succes zullen oogsten.

De verplichte buitenlandstage juicht het panel toe. Dit mag gerust een onderscheidend kenmerk van de opleiding genoemd worden.

De faciliteiten zijn in de ogen van het panel uitstekend. Vooral de ruime tuin met sierplanten en moestuinen en de vier ruime kassen hebben indruk gemaakt, evenals het grote lab voor milieukundig onderzoek. Ook het Creationlab vond het panel fraai. Tot slot was het panel positief verrast door de niet-

opleidingsspecifieke studiefaciliteiten: door het hele gebouw verspreid staan tafels waar studenten zelfstandig en in groepjes kunnen werken en in de ruime bibliotheek zijn stilteplekken. Het panel vond de ruimtes groot en constateerde dat het nergens overvol was.

Het panel ziet ook nog mogelijkheden tot verbetering. Er is ten eerste nog winst te behalen op de verbinding met de lectoraten, die nu nog wat onafhankelijk functioneren. Het panel adviseert daarom de kenniskringen breder in te zetten in het onderwijs.

Ook op het gebied van internationalisering ziet het panel ruimte voor verbetering: het gebruik van *peer reviewed articles* en *papers* (denk aan *WUR Library*, *ScienceDirect* en *GreenI*) zou structureel ingebed kunnen worden, idealiter bij ieder vak. Het panel vindt dat studenten meer wetenschappelijke artikelen in het Engels moeten lezen en bespreken.

Tot slot stelt het panel vast dat van het huidige docentencorps minder dan de helft beschikt over een mastertitel. Het panel heeft, gezien het karakter van de opleiding, begrip voor de keuze om aantoonbare

affiniteit met het werkveld te laten prevaleren boven opleidingsniveau. Desondanks zou dit niveau omhoog mogen, volgens het panel.

Met betrekking tot het onderwijs in Engelse taalvaardigheid, constateert het panel dat de opleidingscommissie en de studenten andere prioriteiten zien dan het opleidingsmanagement. Het panel onderkent de waarde van beide zienswijzen. Een goede taalvaardigheid in het Engels is geen doel op zich en mag niet zomaar ten koste gaan van het vakgericht onderwijs, vindt ook het panel. Maar binnen het kader van deze opleiding, die een verplichte buitenlandstage kent, veel belang hecht aan internationale samenwerking en goede doorstroommogelijkheden naar masters wil bieden, vindt het panel ERK-niveau B1 wellicht aan de magere kant. Het panel adviseert nog eens goed te kijken naar de mogelijkheden.

Alles overwegende beoordeelt het panel deze standaard als **voldoende**.

3. Toetsing

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de toetsing als **voldoende**. Er zijn de afgelopen jaren veel verbeteringen gerealiseerd op het gebied van toetsing. De toetsen zijn goed, met duidelijke vragen en duidelijke antwoordmodellen. Er wordt gevarieerd getoetst, de opleiding werkt op de belangrijke toetsmomenten met het vier-ogenprincipe, voor studenten is helder waar zij op getoetst worden en het toetsstelsel stimuleert op verschillende manieren hun leerproces. Tevens worden toetsen geëvalueerd en worden met de uitkomsten van de evaluaties verbetertrajecten in gang gezet.

Het panel is onder de indruk van de energie die gestoken is in de scholing van het team. Alle docenten zijn BKE-gecertificeerd en twee van hen zitten in een SKE-scholingstraject. Het panel juicht het daarbij toe dat er binnen de HAS plannen zijn om een of meerdere toetscommissies op te richten. Met het oprichten van een dergelijke commissie is er voor de examencommissie meer ruimte om te groeien in haar rol op metaniveau.

Tot slot begrijpt het panel de zorg van de examencommissie over de beveiliging van Alluris, het systeem waarin cijfers, tentamens en antwoordmodellen opgeslagen. Een HAS-brede heroverweging lijkt hier op zijn plaats.

Bevindingen

Valide

De koppeling tussen de competenties en de toetsing is beschreven in het toetsprogramma van de opleiding, dat een opleidings specifieke bijlage is bij het HAS-brede toetsplan. In deze matrix zijn de curriculumonderdelen opgenomen op chronologische volgorde, waardoor inzichtelijk is wanneer welke competentie aan bod komt in het curriculum. Het toetsprogramma bij de ML-opleiding gaat daarbij niet uit van de tien landelijke eindkwalificaties, maar van vijftien kwalificaties die daar in grote lijnen naar te herleiden zijn. Een voorbeeld ter illustratie: de landelijke eindkwalificatie projectmatig en procesmatig werken in een multidisciplinaire omgeving (competentie 1 in het landelijke profiel) is in het curriculum verdeeld over procesmanagement (9), projectmanagement (10) en attitudekenmerk omgevingsbewust (14). Ook in de modulebeschrijvingen is op dit moment nog geen expliciete koppeling gemaakt tussen de tien landelijke competenties en de module-inhoud.

Er worden verschillende toetsvormen gehanteerd: sortimentstoetsen, kennistoetsen, producttoetsen, practicumopdrachten, ontwerp opdrachten, verslagen, presentaties. De gekozen toetsvorm is afgestemd op het module-onderdeel. Vaak worden onderdelen getoetst met een combinatie van een kennistoets en een beroepsrelevante vaardigheden-toets.

Betrouwbaar

De opleiding ziet erop toe dat toetsen consistent meten. De toetsmatrix is daarin belangrijk. Formuleren van vragen en opdrachten zijn voor één

uitleg vatbaar en ze zijn op het juiste niveau. De toetsduur is goed afgestemd op de toetslengte zodat studenten niet in tijdnood komen. Naar toetsevaluaties van studenten wordt zorgvuldig gekeken. Bij slagingspercentages die aan de lage of hoge kant zijn, stemt een SKE-opgeleide docent in overleg met het opleidingsmanagement eventuele verbeteracties af.

Leerprocesondersteunend

De opleiding heeft in jaar 1 bij elk blok een vragen-uur ingeroosterd om studenten de gelegenheid te geven vragen te stellen over de gemaakte toetsen van het vorige blok. Daarnaast zijn er de standaard ingeroosterde coachgesprekken om het leerproces van de studenten te ondersteunen. Ook het "outside-in-inside-out-principe" (waarbij studenten zo snel mogelijk in contact gebracht worden met het werkveld buiten de deur en het werkveld zo ver mogelijk naar binnen gehaald wordt, ook bij de toetsing) ondersteunt het leerproces van studenten. Het permanent belichten van de beroepsrelevantie, bijvoorbeeld door excursies en gastcolleges, maar ook door de combinatie van kennistoetsen en vaardighedentoetsen, helpt hen het nut te zien van hetgeen getoetst wordt. Ook (of juist) als het gaat om als moeilijk ervaren vakken, zoals bijvoorbeeld omgevingsconomie.

Daarnaast biedt de opleiding een grote variëteit aan toetsen aan. Niet alleen in het kader van valide toetsen, maar ook om de studenten te kunnen blijven boeien. De opleiding streeft er daarbij naar om het aantal toetsen nog wat verder terug te dringen. Zowel studenten als de examencommissie hebben

aangegeven dat er nog steeds tamelijk veel toetsen zijn.

Tot slot werkt de opleiding bij sommige vakken met oefentoetsen.

Transparant

In het toetsprogramma is inzichtelijk op welk niveau (1/2/3) getoetst wordt, per jaar, per specialisatie. Ook is terug te vinden wanneer wat getoetst wordt en op welke manier. De weging per toetsonderdeel is eveneens vermeld. In de blokboeken zijn modulematrijzen opgenomen. Deze zijn per toetsonderdeel uitgewerkt in een toetsmatrijs, die te vinden is op Blackboard.

Onafhankelijk

De opleiding werkt voor veel toetsen met twee assessoren. Bij alle toetsonderdelen die deel uitmaken van het afstudeerprogramma, geldt dat het vier-ogenprincipe consequent wordt toegepast.

Examencommissie

De examencommissie overlegt twee keer per blok zonder het opleidingsmanagement om onafhankelijk te kunnen functioneren, en één keer per blok mét het opleidingsmanagement om effectief te kunnen zijn.

In de studie jaren 2015/2016 en 2016/2017 is aan de hand van de Handreiking Examencommissies 2015 hard gewerkt aan de toetskwaliteit. Een onderdeel daarvan was het grootschalige BKE-SKE-trainingproject (zie standaard 2, docententeam). Hierna is veel beleid ontwikkeld. Dit heeft geholpen om het behandelen van klachten en individuele verzoeken tot toelating, vrijstelling en herkansing te vereenvoudigen. De examencommissie geeft aan haar eigen functioneren nu op een hoger plan te kunnen tillen.

In dat kader vinden nu bijvoorbeeld kalibratiesessies plaats met de zusteropleidingen bij Inholland en Van Hall Larenstein, maar ook binnen de HAS. De examencommissie ervaart deze sessies als leerzaam. Punten die bijvoorbeeld aan de orde zijn geweest, zijn methodiek en onderzoeksvaardigheden in de afstudeeropdrachten. De examencommissie onderkent dat sturing op methodiek, en toetsing hiervan, verder verbeterd kan worden. Niet alleen in het afstudeerjaar, maar ook in de jaren daaraan voorafgaand. Ook zal de examencommissie zich de komende jaren meer toeleggen op het in kaart brengen van

eventuele niveauverschillen tussen de drie specialisaties.

Een ander belangrijk speerpunt van de examencommissie is het sturen op detaillering van de kwalificatiematrix (het toetsprogramma). De matrix is nu nog globaal, waardoor deze niet als monitoringsinstrument gebruikt kan worden. De vertaling van de tien kerncompetenties moet hier herleidbaar in opgenomen worden.

Tot slot maakt de examencommissie zich sterk voor een betere beveiliging van het HAS-brede Alluris-systeem. Hierin worden cijfers, tentamens en antwoordmodellen opgeslagen. De huidige *single sign-on* maakt dit systeem kwetsbaarder dan wenselijk, volgens de examencommissie.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat de opleiding veel verbeteringen heeft gerealiseerd op het gebied van toetsing. De toetsen die het panel heeft gezien waren goed, met duidelijke vragen en duidelijke antwoordmodellen. Er wordt gevarieerd getoetst, de opleiding werkt op de belangrijke toetsmomenten met het vier-ogenprincipe, voor studenten is helder waar zij op getoetst worden, en het toetssysteem stimuleert op verschillende manieren hun leerproces. Tevens worden toetsen geëvalueerd en worden met de uitkomsten van de evaluaties verbetertrajecten in gang gezet.

Er is ook succesvol geïnvesteerd in scholing. Alle docenten zijn nu BKE-gecertificeerd en sommigen van hen zitten in een SKE-traject. De examencommissie kan nu verder groeien in haar functioneringsniveau.

Het panel heeft begrepen dat er binnen de HAS nagedacht wordt over het inrichten van toetsbeoordelingscommissies (TBC's) op opleidingsniveau dan wel op centraal niveau. Het panel vindt dit een goede ontwikkeling. Een TBC kan de examencommissie ontlasten op het gebied van uitvoerend werk. Daardoor is de examencommissie in staat om meer tijd op metaniveau te besteden.

Tot slot begrijpt het panel de zorg van de examencommissie over Alluris. Een HAS-brede heroverweging lijkt hier op zijn plaats.

Alles overwegende beoordeelt het panel deze standaard als **voldoende**.

4. Gerealiseerde leerresultaten

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de gerealiseerde eindkwalificaties als **voldoende**. De eindwerken zijn van voldoende niveau, en de beoordelingen ervan zijn goed toegelicht. Ze zijn sterk praktisch georiënteerd en daarmee waardevol voor het werkveld. De opleiding sluit in zijn geheel goed aan bij het werkveld, volgens zowel alumni als werkveld. Alumni vinden dan ook snel een baan.

Het panel adviseert om in de eindwerken nog wat meer aandacht te besteden aan de kwaliteit van de methodologie en het gebruik van literatuur. Ook zou het de kwaliteit van de eindwerken ten goede komen als het advies duidelijk gescheiden zou zijn van andere rapportonderdelen.

Bevindingen

Gerealiseerd eindniveau

De student is geslaagd als alle onderdelen van de opleiding met een voldoende zijn afgerond. In het vierde jaar wordt de student vooral getoetst op beroepsbekwaamheid (niveau 3). Dit gebeurt in de Projectspecialisatie, de Onderzoeksspecialisatie en in de Beroepsopdracht. Ook het derde jaar (dat bestaat uit minoren en stages) maakt deel uit van het afstudeerprogramma. In het derde jaar wordt de student op competentieniveau 2 en 3 getoetst.

Bij de BO weegt het cijfer dat voor de productverslagen gegeven wordt even zwaar als het cijfer dat voor professioneel handelen gegeven wordt. Over de hele linie valt het cijfer voor professioneel handelen hoger uit dan het cijfer voor de producten.

Aansluiting arbeidsmarkt

De opleiding heeft onderzocht hoe snel werkzoekende alumni een baan vinden. Ongeveer 80% zoekt een baan na afstuderen. De overige 20% gaat verder studeren.

Bijna 30% van de baanzoekenden heeft al een baan voor het afstuderen. Nog eens 30% vindt binnen 2 maanden daarna een baan. De volgende 20% vindt een baan binnen een half jaar. Slechts 20% van de werkzoekende alumni is langer dan een half jaar op zoek naar een baan. Uit het onderzoek komt overigens niet naar voren of er verschillen in baankansen zijn tussen de specialisaties LD, LE en LPD.

Uit het gesprek met de werkveldvertegenwoordigers komt eveneens naar voren dat de opleiding goed aansluit bij de arbeidsmarkt. Alumni zelf zijn ook zeer tevreden over de aansluiting van hun opleiding op het werkveld.

Overwegingen

Het panel heeft vijftien eindwerken en bijbehorende beoordelingsformulieren bekeken en kan zich vinden in de oordelen van de opleiding. Voor alle eindwerken is in de ogen van het panel terecht een voldoende gegeven. Het panel komt ongeveer op dezelfde cijfers uit als de opleiding en ook de ranking van de werkstukken ten opzichte van elkaar komt overeen met die van de opleiding. Het panel vindt de werkstukken praktisch georiënteerd en goed aansluitend op hetgeen het werkveld verlangt. Ook het werkveld zelf beaamt dit.

Het panel ziet nog wel wat ruimte voor verbetering. Het panel adviseert om in de eindwerken nog wat meer aandacht te besteden aan de kwaliteit van de methodologie en het gebruik van literatuur. Ook zou het de kwaliteit van de eindwerken ten goede komen als het advies duidelijk gescheiden zou zijn van andere rapportonderdelen. Tot slot viel het de panelleden op dat de kwaliteit van de schriftelijke taalvaardigheid in de eindwerken erg wisselend was.

De oordelen op de beoordelingsformulieren zijn goed toegelicht. Het panel ziet dat daarin een verbetering is doorgevoerd; op de oudere beoordelingsformulieren waren de oordelen minder goed onderbouwd.

Het viel het panel op dat de BO-verslagen onderling sterk in lengte verschillen. Hoewel het panel hier op zichzelf niet zwaar aan tilt, is het mogelijk behulpzaam voor studenten om hier een zeker kader voor te geven.

Samenvattend concludeert het panel dat de eindwerken van voldoende niveau zijn, dat het werkveld en alumni tevreden zijn met de aansluiting op het werkveld, en dat alumni relatief snel een baan vinden.

Alles overwegende beoordeelt het panel deze standaard als **voldoende**.

Meer in algemene zin vraagt het panel om aandacht voor een aantal zaken bij het generieke HAS-concept dat voor de BO's gehanteerd wordt. De directe link met en relevantie voor de beroepspraktijk is weliswaar aantoonbaar van grote waarde, maar er zitten ook nadelen aan deze constructie met betalende opdrachtgevers. In de eerste plaats vindt er een soort voorselectie van opdrachten plaats. In de tweede plaats moeten studenten die zelf, buiten het aanbod van HAS Kennistransfer om, een BO willen regelen, behoorlijk vasthoudend en doortastend zijn. Hun medestudenten die voor een BO uit het bestaande aanbod kiezen, hebben het gemakkelijker. Ten derde heeft de begeleidende BO-docent een wat ambivalente rol. De betalende opdrachtgever koopt

inhoudelijk resultaat in. Hij betaalt voor concrete output. De opleiding gaat een resultaatverplichting aan. Als het resultaat onder de maat is, dient de BO-begeleidende docent ervoor te zorgen dat het resultaat alsnog op niveau wordt afgeleverd. Tegelijkertijd dient de BO-begeleidende docent de student vooral te coachen op professioneel handelen en veel minder op inhoudelijke output. Daarmee ontstaat een dubbelrol die mogelijk niet voor iedere docent in iedere denkbare afstudeersituatie even comfortabel en wenselijk is. Het panel ziet de voordelen die de HAS-BO-constructie met zich meebrengt, maar hoopt dat er in overleg met het CvB en de andere opleidingen in de toekomst toch een oplossing gevonden wordt voor de genoemde nadelen. Overigens zijn de opleidingen zich bewust van deze thema's en voeren ook de interne dialoog hierover. Het panel wil het belang ervan benadrukken.

Bijlagen

Bijlage 1 Visitatiepanel

Naam	Korte functiebeschrijving
drs. R.R. (Raoul) van Aalst	Raoul van Aalst voert regelmatig visitaties uit namens AeQui.
ir. H.A. (Harry) Boeschoten	Harry Boeschoten studeerde in Wageningen aan de Landbouwhogeschool, heeft daarna ruim 10 jaar gewerkt als ecooloog voor het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en werkt inmiddels ruim 20 jaar bij Staatsbosbeheer in wisselende management- en directiefuncties.
dr. ir. T.J.N.M. (Theo) de Bruijn	Theo de Bruijn studeerde aan de TU Eindhoven (Techniek en Maatschappij) en promoveerde aan de Universiteit van Twente op een onderzoek naar milieumanagement in organisaties. Theo is mede-eigenaar van bureau IAA Stedenbouw en landschap en combineert deze functie met meerdere bestuursfuncties in raden van toezicht en met zijn lectorschap aan Saxion Hogeschool.
prof. dr. ir. A. (Adri) van den Brink	Adri van den Brink is hoogleraar Landschapsarchitectuur aan Wageningen University & Research, en daar verbonden aan het Departement Omgevingswetenschappen. Adri is gespecialiseerd in landgebruiksplanning, landschapsarchitectuur, ruimtelijke ordening, grondbeleid, landschapsanalyse, landschapsplanning, relaties tussen stad en platteland en wetenschappelijke integriteit.
J.M. (Joost) van der Maat BSc	Joost van der Maat heeft in 2017 de bacheloropleiding <i>Landscape & Environment Management</i> aan Hogeschool Inholland afgerond. Tijdens zijn opleiding was hij lid van de opleidingscommissie. Nu volgt hij een premaster aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam en combineert deze opleiding met een baan als projectmedewerker aan Inholland: Joost is hier betrokken bij een project dat gericht is op intensivering van de samenwerking tussen Inholland en het bedrijfsleven.
drs. B.E. (Barbara) Roemers	Barbara Roemers is gecertificeerd secretaris.

De panelleden hebben een onafhankelijkheidsverklaring getekend, deze zijn vooraf toegezonden aan NVAO.

Bijlage 2 Programma visitatie

Programma visitatie opleiding Management van de Leefomgeving 1 februari 2018

Tijdstip	Thema	Deelnemers	Functie/taak
12:00 – 12:30	Ontvangst	Edo Dijkman, Inger van Dommelen, Bram Smeijers	Opleidingsdirecteur ML, projectmedewerker, docent/ OMT
12:30 – 13:30	Lunch inclusief vooroverleg panel	Besloten	
13:30 – 14:00	Presentatie opleiding	Edo Dijkman Bram Smeijers Sandra Smits Martijn Loonen Tom Verhoeven Mike van Hooff	Opleidingsdirecteur ML Docent/ OMT Tweedejaars student Tweedejaars student Tweedejaars student Derdejaars student
14:00 – 14:20	Presentatie Landscape Engineering	Anna Arts-van Gammeren Vierdejaars studenten LE	Docent
14:20 – 14:40	Presentatie Landscape Planning & Development	Marjo Baeten Vierdejaars studenten LPD	Docent
14:40 – 15:00	Presentatie Landscape Design	Joeri de Bekker Vierdejaars studenten LD	Docent
15:00 – 15:45	Materiaalbestudering en voorbereiding	Besloten	
15:45 – 16:15	Spreekuur en rondleiding	Edo Dijkman Bram Smeijers	Opleidingsdirecteur ML Docent

Programma visitatie opleiding Management van de Leefomgeving 7 februari 2018

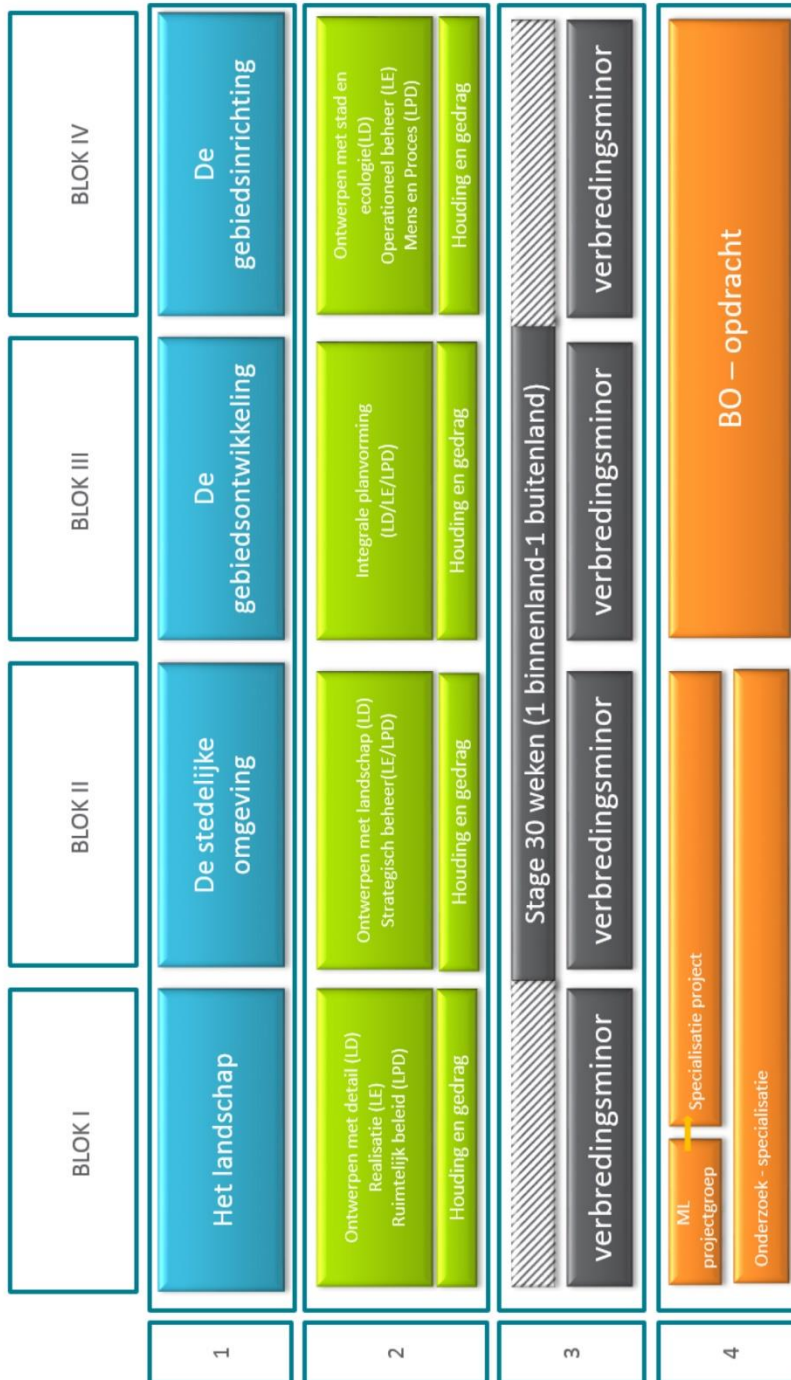
Tijdstip	Thema	Deelnemers	Functie/taak
9:00 – 9:30	Ontvangst	Edo Dijkman Inger van Dommelen Bram Smeijers	Opleidingsdirecteur ML Projectmedewerker Docent/ OMT
9:30 – 10:30	Gesprek docenten	Janneke Grauls-van Wersch Johan Vriezokolk Caroline de Feijter Harriët Pullens Christ Tielemans Marjo Baeten	Docent Docent Docent Docent Docent Docent
10:30 – 11:30	Gesprek studenten	Vic Lagrouw Sanne Bullens	Eerstejaars student Eerstejaars student

Tijdstip	Thema	Deelnemers	Functie/taak
		Ruben Blom Loek Scheurs Luuk Gijzen Marloes Hoedemakers Rens de Kruijf Sander Poyck Cornel Verkerk Lotte Embregts Malou van Zijderveld Jeroen Willems	Eerstejaars student Tweedejaars student LPD Tweedejaars student LE Tweedejaars student LD Derdejaars student LPD Derdejaars student LE Derdejaars student LD Vierdejaars student LD Vierdejaars student LPD Vierdejaars student LE
11:30 - 12:30	Gesprek opleidingsmanagementteam	Edo Dijkman Bram Smeijers Anna Arts-van Gammeren	Opleidingsdirecteur ML Docent / OMT Docent/ OMT
12:30 – 13:30	Lunch inclusief overleg panel	Besloten	
13:30 – 14:30	Gesprek borging (examencommissie)	Sjaak Groen Harriët Pullens Arnoud van der Wal Peter van Gastel	Docent Docent Docent Docent TA
14:30 – 15:30	Gesprek werkveld en alumni	Loeki van Loon Thijs van Berkel Kelly Hartolt Jos Neggens Erik van den Akker Paul van Berkel Tineke Laarhoven	Alumnus Alumnus Alumnus Alumnus MTD Landschapsarchitecten Van Kessel Sport en Cultuurtechniek B.V. Provincie Noord-Brabant
15:30 – 16:15	Beoordelingsoverleg panel	Besloten	
16:15 – 17:30	Terugkoppeling oordeel en borrel	Allen	

Bijlage 3a Overzicht programma

Overzicht curriculum Management van de Leefomgeving

Bijlage 3b Overzicht modules

Jaar 1:

Blok 1 Het Landschap	Blok 2 De Stedelijke omgeving	Blok 3 De Gebiedsontwikkeling	Blok 4 De Gebiedsinrichting
Module Basis landschap ML 1441 (4 credits)	Module Ruimtelijke Ordening ML 1444 (4 credits)	Module Inventarisatie en Analyse ML 1448 (5 credits)	Module Voorlopig ontwerp ML 1452 (4 credits)
Module Landschappen 1 ML 1442 (5 credits)	Module Ontwerp ML 1445 (4 credits)	Module Masterplan ML 1450 (5 credits)	Module Technisch ontwerp ML 1453 (4 credits)
Module Landschappen 2 ML 1443 (6 credits)	Module Realisatie ML 1446 (4 credits)	Module Planconcept ML 1449 (3 credits)	Module beheerplan ML 1454 (5 credits)
	Module Beheer ML 1447 (3 credits)	Module Inspiratieweek ML 1451 (2 credits)	
Module Professionalisering ML 1455 (2 EC)			
15 EC	15 EC	15 EC	15 EC

Jaar 2:

Blok 1 Ruimtelijk Beleid (LPD)	Blok 2 Strategisch beheer (LPD + LE)	Blok 3 Integrale planvorming (LPD+LE+LD)	Blok 4 Mens en Proces (LPD)
Module Gebiedsvisie ML2444 (7 credits) Module Beleidsontwikkeling ML2443 (7 credits) Module professionalisering ML2421 (1 credit)	Module Staat van de stad ML2404 (4 credits) Module Programma van de stad ML 2405 (5 credits) Module Realisatie van de stad ML 2406 (4 credits) Module Sortiment en beheer ML2407 (1 credit) Module professionalisering ML 2422 (1 credit)	Module Mens natuur en water ML 2409 (4 credits) Module Interactief proces ML 2410 (2 credits) Module Gebiedsplan LPD ML 2445 (8 credits) Module Professionalisering ML 2423 (1 credit)	Module Leisure & Branding ML 2499 (7 credits) Proces in praktijk ML 2499 (7 credits) Module Professionalisering ML2421 (1 credit)
Blok 1 Realisatie (LE)	Blok 2 Strategisch beheer (LPD + LE)	Blok 3 Integrale planvorming (LPD+LE+LD)	Blok 4 Operationeel beheer (LE)
Module Civiele techniek ML2451 (5 credits) Module Cultuurtechniek ML2452 (4 credits) Module contractvorming ML2453 (5 credits) Module Professionalisering ML2421 (1 credit)	Module Staat van de stad ML2404 (4 credits) Module Programma van de stad ML 2405 (5 credits) Module Realisatie van de stad ML 2406 (4 credits) Module Sortiment en beheer ML2407 (1 credit) Module professionalisering ML 2422 (1 credit)	Module Mens natuur en water ML 2409 (4 credits) Module Interactief proces ML 2410 (2 credits) Module Gebiedsplan LE ML 2454 (8 credits) Module Professionalisering ML 2423 (1 credit)	Module Natuurbeheer ML2499 (5 credits) Module De wereld van natuur ML 2499 (5 credits) Module Vegetatiekennis ML 2499 (4 credits) Module Professionalisering ML2421 (1 credit)
Blok 1 Ontwerpen in concept en detail (LD)	Blok 2 Ontwerpen met landschap en ruimte (LD)	Blok 3 Integrale planvorming (LPD+LE+LD)	Blok 4 Ontwerpen voor stad en natuur (LD)
Module Voorlopig ontwerp ML 2461 (5 credits) Module definitief en technisch ontwerp ML 2462 (5 credits) Module Voorlopig ontwerp ML 2463 (4 credits) Module Professionalisering ML2421 (1 credit)	Module ontwerp vakantiepark ML 2464 (7 credits) Module onderzoek ML 2465 (5 credits) Module Sortiment en Ecologie ML 2466 (2 credits) Module Professionalisering ML 2422 (1 credit)	Module Mens natuur en water ML 2409 (4 credits) Module Interactief proces ML 2410 (2 credits) Module Gebiedsplan LD ML 2467 (8 credits) Module Professionalisering ML 2423 (1 credit)	Module Atlas ML 2499 (5 credits) Module Stedenbouwkundigplan ML 2499 (5 credits) Module Theorie en proces ML 2499 (4 credits) Module Professionalisering ML2421 (1 credit)
15 EC	15 EC	15 EC	15 EC

Jaar 3:

Jaar 3 is totaal 60 credits, de verdeling van deze credits is afhankelijk van de indeling van de student. Gemiddeld wordt gerekend met 1,5 credit per schoolweek. Bijvoorbeeld een minor van 10 weken (15 credits). Daarnaast is er een buitenlandstage 15 weken (22 credits) en 15 weken binnenland (23 credits). De binnenlandstage krijgt bij gelijk aantal weken 1 credit meer omdat er meer leerdoelen worden behaald in deze stage.

Jaar 4:

Blok 1	Blok 2	blok 3 Afstudeerproject (BO)	blok 4 Afstudeerproject (BO)
Module onderzoek Module project	Module onderzoek Module project	Beroepsopdracht	Beroepsopdracht
Professionalisering 4 EC			
15 EC	15 EC	15 EC	15 EC

Bijlage 4 Bestudeerde documenten

Ten behoeve van de visitatie heeft het visitatiepanel de volgende documenten bestudeerd:

1. Zelfevaluatie van de opleiding Management van de Leefomgeving aan de HAS hogeschool (2018) met bijbehorende bijlagen:
  - Bijlage 1 Landelijk opleidingsprofiel
  - Bijlage 2 Modulebeschrijvingen
  - Bijlage 3 Factsheet
  - Bijlage 4 Onderwijs- en examenregeling
  - Bijlage 5 Overzicht docententeam
  - Bijlage 6 Toetsplan 2017 inclusief toetsprogramma
  - Bijlage 7 Toetsplan 2012
  - Bijlage 8 Lijst van eindwerkstukken
2. Leerstof en literatuur
3. Enkele toetsen en toetsproducten
4. Verslagen van examencommissie
5. Verslagen van opleidingscommissie
6. Een selectie van eindwerken van 15 kandidaten, waaronder van iedere kandidaat:
  - Eindverslag beroepsopdracht (product)
  - Competentieverlag beroepsopdracht (professioneel handelen)
  - Eindbeoordeling beroepsopdracht

Deze portfolio's waren aangevuld met individuele opdrachten (eindrapporten en eindbeoordelingen).